

ІНТЕГРАЦІЙНА ІДЕОЛОГІЯ У НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Бевзюк Євгеній Володимирович

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: evbevzuk@gmail.com

Researcher ID: G-1062-2019

<https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>

Метою дослідження стала панідея зокрема і панславізм конкретно. Майже у всіх етнічно споріднених народів, що входили до складу великих мовних і релігійних спільнот, на певному історичному етапі виникають неоднозначні за формою і змістом панідеології – панславізм, пангерманізм, панамериканізм, панісламізм і такі наднаціональні інтеграційні ідеї, як австрославізм, ілліризм. Їх мета полягала в обґрунтуванні не тільки цивілізаційної, етнокультурної, історичної спільності, але в тому числі і політичної. З часом панідеї ставали не тільки джерелом для формування національної ідеології, але також слугували і підставою для появи полінаціональних держав і забезпечували існування ідеології великодержавності. З огляду на заявлену вище проблему, розглянемо панславізм, враховуючи специфіку взаємовідносин у трикутнику інтересів – західні слов'яни, німецькі й угорські національні інтереси на тлі еволюціонування ідеї панславізму в змісті російсько-слов'янських стосунків й імперської зовнішньої політики. Втім, дослідження наднаціональних ідеологій неможливе без з'ясування змісту типологічності і закономірності появи панідей і панрухів як досить типових явищ в контексті становлення й розвитку національних ідеологій в Центральній і Центрально-Східній Європі першої половини XIX ст. Відповідно, аналіз наявного матеріалу дозволяє констатувати, що в суспільно-політичній думці західного слов'янства на тлі національного відродження відбувався складний процес формування парадигми національного вибору. Не в останню чергу його зміст лежав у площині цивілізаційного вибору, що і стало однією з причин появи наднаціональних інтеграційних ідей. У процесі розвитку ідеї панславізму можна виділити кілька етапів її розвитку. Насамперед, фаза становлення концепції, початок XIX ст. У цей час для багатьох національних діячів ідея філологічного зближення слов'ян переросла в концепцію «культурного панславізму». На етапі активізації в 30-х – 40-х рр. XIX ст. культурно-національних прагнень західних слов'янських народів європейська політика Російської імперії була однією з причин політизації ідеї панславізму. Поступово ідея панславізму отримувала найрізноманітніші інтерпретації – від русофільства до державного або царофільського панславізму, а в період «Весни народів» і демократичного панславізму. Намагаючись протистояти популяризації політичного панславізму, західні національні ідеологи були змушені шукати альтернативні шляхи для інтеграції доцентрових інтересів австрійських слов'ян, що знайшло своє відображення в іншій наднаціональній концепції австрославізму.

Ключові слова: нація, національна культура, ідеологія, імперія, пангерманізм, панамериканізм, панісламізм, панславізм, ідея, демократія, свобода, національна ідеологія, регіон, етнос, Росія, Європа, слов'яни, зовнішня політика, геополітика.

Постановка проблеми. Важко заперечити той факт, що сучасні міждержавні відносини існують в парадигмі двох стійкої тенденції-інтеграції та фрагментації світового простору. При цьому, означені тенденції однозначно легітимізувалися інтелектуальною спільнотою в ідеологічну конструкцію та відповідно ставали прагматичним ідеологічним інструментарієм для багатьох політиків. Метою нашого дослідження стала наднаціональна панідея, яка спирається на певні націоналістичні або релігійні ідеології, які декларують прагнення об'єднати представників близьких етнічних і мовних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сам по собі панславізм, як його зміст, так і термінологічне наповнення, досі не отримав однозначної оцінки та визначення у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Варто визнати, що в радянській історіографії існувала значна кількість досліджень, присвячених наднаціональним інтеграційним рухам. Відповідно, в марксистській славістиці головна увага приділялася соціально-класовій традиції, а в історії розвитку ідеї слов'янської взаємності розглядалися ті концепції, які

відповідали ідеології дослідження. Можна стверджувати, русофільство чехів і словаків в умовах пролетарського інтернаціоналізму оцінювалося як один з витоків чехословацько-радянської дружби. В той самий час словацький сепаратизм, як і австрославізм, найчастіше піддавався критиці. Тому заданий алгоритм ідеологізації при вивченні слов'янської історії привнесив достатньо умовностей до термінологічного апарату досліджень.

Певним проривом у систематизації понятійного апарату відносно проблеми слов'янської об'єднавчої ідеології та її ролі в національних рухах народів Габсбурзької монархії можна вважати кілька міжнародних конференцій, що мали місце в 60-х рр. XX ст. в Чехословаччині. Під час дискусії дослідники [Колейка, 1964; Štátný, 1968] дійшли висновку, що терміни «ідея слов'янської взаємності» і «панславізм», з огляду на набутий з часом високий змістовий рівень політизації, варто менше використовувати. В той самий час, в марксистській історіографії було закономірним позитивно ставитися до ідеї слов'янської взаємності й підкреслювати реакційний

характер панславізму. Така установка остаточно внесла термінологічну плутанину до змісту багатьох славістичних досліджень, а поняття і концепції слов'янської спільності й панславізму часто використовувалися на позначення одних і тих же явищ [Кон, 1994; Moritsch, 2000; Vlček, 2002; Rokina, 2005; Rabow-Edling, 2006; Grigorieva, 2009; Загора, 2011]. Зазначені обставини змусили нас уважніше розглянути зміст і значення ідеї панславізму для процесу становлення національної парадигми у західних слов'ян.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися з тим, що не в останню чергу зовнішньополітичні та воєнні успіхи Російської імперії стали причиною широкого теоретичного, а з часом й історико-політичного дискурсу навколо сутності й змісту наднаціональних інтеграційних всеслов'янських ідей зокрема і панславізму конкретно. З огляду на заявлену вище проблему, розглянемо панславізм, враховуючи специфіку взаємовідносин у трикутнику інтересів – західні слов'яни, німецькі й угорські національні інтереси на тлі еволюціонування ідеї панславізму в змісті російсько-слов'янських стосунків й імперської зовнішньої політики.

Але перед тим, як визначити місце панславізму в змісті національних ідеологій західних слов'ян, цілком логічною буде наша спроба дослідити певну типологічність і закономірність появи панідей і панрухів як досить типових явищ в контексті становлення й розвитку національних ідеологій в Центральній і Центрально-Східній Європі першої половини XIX ст. Існують всі підстави стверджувати, що в історичному минулому можна знайти достатню кількість прикладів, які слугують ілюстрацією природності існування різного роду наднаціональних інтеграційних ідей. Вище ми вже вказували на притаманну розвитку великих і малих соціумів парадоксальну тенденцію. Її зміст лежить у діалектичній площині єдності і протилежності двох тенденцій – субрегіоналізації та регіоналізації. Майже у всіх етнічно споріднених народів, що входили до складу великих мовних спільнот, на певному історичному етапі виникають неоднозначні за формою і змістом панідеології – панславізм, пангерманізм, панамериканізм, панісламізм і такі наднаціональні інтеграційні ідеї, як австрославізм, ілліризм. Їх мета полягала в обґрунтуванні не тільки цивілізаційної, етнокультурної, історичної спільності, але в тому числі і політичної. З часом панідеї ставали не тільки джерелом для формування національної ідеології, але також слугували і підставою для появи полінаціональних держав і забезпечували існування ідеології великодержавності.

За допомоги порівняльного методу відзначимо характерні риси окремих згаданих вище панідей. Насамперед, своєю практикою інтродукції в геополітичний європейський простір відрізнявся пангерманізм. Він був зорієнтований на досягнення як політичної, так і культурної національної німецької єдності в рамках традиційного багатовікового політичного та історичного простору. Ідея панамериканізму, на відміну від пангерманізму, являє собою пантеорію, в змісті якої лежить ідея економічної

єдності. Появу самої теорії варто вважати даниною географічній і геополітичній специфіці Американського континенту. З цього приводу Т. Джефферсон в одному із своїх виступів заявив: «Європейські нації утворюють окремих район земної кулі, відповідно, їх місцезнаходження робить їх частиною іншої системи Америка має свою власну півкулю, а тому вона повинна мати свою окрему систему» [Антясов, 1981, с. 173]. Панісламізм, на відміну від згаданих вище панідей, насамперед, являє собою релігійно-політичну ідеологію, в основі якої лежать уявлення про релігійну єдність всіх мусульман. Звідси формується ідея необхідності консолідації мусульман у єдиній мусульманській державі.

Австрославізм, ілліризм також відносяться до числа наднаціональних інтеграційних ідей. Як відомо, перша являла собою програму перебудови Австрійської імперії на федеративну державу. Сама наднаціональна ідея австрославізму, вважає австрійський історик А. Морітч, конкретно передбачала перспективу реалізації проекту надання чехам й іншим слов'янським народам автономії в рамках Австрійської імперії під скіпетром монархічної династії Габсбургів [Moritsch, 1996, s. 11]. Процес появи наднаціонального австрославізму – це логічне продовження зростаючої політичної вагомості австрійського слов'янства в цілому. Австрійська монархія стояла на порозі масштабної модернізації, однією з головних причин якої і була, поліетнічність імперії. Країна, в якій фундаментальну політичну та економічну силу, вагомий людський потенціал являло слов'янство, не могла не враховувати цього у своїй внутрішній політиці. Достатньо сказати, що в австрійській армії, яка налічувала у мирний час 647 тис. чоловік, більшу половину становило слов'янство, а частка чехів і словаків сягала лише 126700 чоловік (для порівняння: німців було 168800 чоловік, а угорців нараховувалося 42800 чоловік) [Гильфердинг, 1868, с. 12–113].

Зауважимо, що ілліризм як інтеграційна ідея також припускав спочатку здійснення федералізації Габсбурзької імперії, а потім – утворення в її межах Іллірійського королівства. Передбачалося до його складу приєднати території Хорватії, Славонії, Далмації. Сам ілліризм як наднаціональна ідея за своєю суттю був близьким до австрославізму. Головним теоретичним замислом «іллиристів» стала ідея побудови «Великої Іллірії», яка, на переконання хорватських національних діячів, мала би об'єднати всі південнослов'янські та деякі неслов'янські території. Підставою для існування цього наднаціонального інтеграційного проекту було переконання еліти стосовно існування мовної та культурної близькості цих народів. В той самий час ідея «іллиризму» об'єктивно відповідала меті згуртування балканських слов'ян навколо імперії Габсбургів. Як бачимо, австрославізм, ілліризм також варто вважати наднаціональними інтеграційними формами, в змісті яких лежить ідея федералізації Австрійської імперії за умови розвитку слов'янських націй.

Ідею наднаціональної слов'янської федерації підтримували також члени Кирило-Мефодіївського

товариства. Ідеалом політико-державного устрою інтеграційного об'єднання слов'янських народів для членів товариства була демократична слов'янська федерація [Статут Кирило-Мефодіївського товариства, 1990, с. 150–152]. При цьому ідеологи товариства вбачали у створенні єдиного Слов'янського союзу можливий шлях здобуття Україною справжньої національної свободи, тому що обрання окремого шляху досягнення самостійного політичного існування для України вони вважали досить складним процесом. Члени Кирило-Мефодіївського товариства запропонували власний варіант панславізму. Програмні вимоги товариства передбачали створення панслов'янської федерації демократичних республік, які будуть мати демократичне правління при рівноправності всіх громадян. В той самий час, визнаючи право на широку автономію для кожного народу, що увійдуть до союзу націй, кирило-мефодіївці припускали, що основною дипломатичною мовою в союзі повинна стати російська [Семевский, 1907, с. 39]. Також передбачалося знищення у новому Слов'янському союзі кріпацтва і станових привілеїв. Таким чином кирило-мефодіївський варіант також являв собою демократичну, але в той же час наднаціональну інтеграційну ідею.

У зв'язку із викладеним вище, вважаємо, що варто визначити специфічні риси панславізму. Особливістю становлення і розвитку панславізму як одного із видів інтеграційних наднаціональних ідей стало його походження з ідеї етнічної, мовної, культурної і конфесійної спорідненості слов'янських народів. На нашу думку, ідею конфесійної близькості не варто розглядати як один із атрибутів, що супроводжував еволюцію національної ідеології західного слов'янства. З приводу існування та взаємодії двох великих християнських напрямів (православ'я та католицизму) на етнічній ниві західного слов'янства необхідно зазначити, що у переважній більшості західнослов'янські будителі не ототожнювали духовність й історію свого народу із духовно-релігійним алгоритмом православ'я. Хоча на цю тему слов'янськими теоретиками інколи і здійснювалися певні концептуальні інтерпретації. Їх поява, на нашу думку, була обумовлена не стільки специфікою часу і місця, скільки світоглядною і релігійною позицією їх інтерпретаторів. Для прикладу, російський славіст XIX ст. П. Кулаковський пропонував своє прочитання творів слов'янських будителів. Він стверджував, що будителі ідеал слов'янської єдності розглядали не просто як літературну єдність, а, скоріше, як процес духовно-релігійної інтеграції, коли фактичне зближення слов'ян приведе народи «до повного, а, відповідно, і до релігійного їх об'єднання» [Кулаковский, 1894, с. 232]. При цьому П. Кулаковський, спираючись на ідеї словака Л. Штура, намагається дати таку інтерпретацію спадщини словацького будителя: «Штур як ... щирий, глибокий слов'янський діяч прямо визнавав лише один правильний вихід із слов'янської розрізненості – єднання усіх у релігійному відношенні і повернення до православ'я із всіма наслідками, що випливали б з цього» [Кулаковский, 1894, с. 232]. Зрозуміло, що така інтерпретація ідей Л. Штура мала право на своє

існування. Але, на нашу думку, конфесійний фактор, без сумніву, здійснив значний вплив на появу панславістичних ідей в середовищі південних слов'ян – сербів, чорногорців, болгар, македонців і, безумовно, тієї частини українців Галичини, які сповідували православ'я. До речі, з приводу останніх наявний архівний матеріал дозволяє стверджувати, що царський уряд намагався надавати духовну підтримку православному слов'янам. Відома доповідна записка генерал-майора Муравйова. Він спрямував до Святійшого синоду записку, в якій не тільки описав положення православних слов'ян Австрійської імперії, але й виклав свої пропозиції з приводу можливих форм і обсягів допомоги. Записка потрапила до імператора Миколи I. Про цей факт ми можемо дізнатися із примітки, що зробив своєю рукою на записці обер-прокурор синоду Н. Протасов. Він написав: «Повідомлено його імператорській величності в Царському Селі 1 листопада 1838 року. Государь імператор височайше схильний затвердити заходи, які були запропоновані, та наказав обговорити із графом Нессельроде можливість надіслати православним Австрії через посольство духовні книги» [О положении православия, РГИА СПб, ф. 797, оп. 8, ед. хр. 24170]. Як бачимо, російський уряд підтримував православ'я.

У той же час було б занадто категорично і упереджено стверджувати, що католицизм, а тим більше протестантизм, у середовищі західного слов'янства знаходилися в стані тяжкої кризи, а це, в свою чергу, було однією з причин їх критики західними слов'янськими національними ідеологами на користь православ'я. Як нами вже відзначалося, ідеологи-будителі в процесі побудови національного контенту мовної емансипації спиралися як на національно-патріотичну ідеологію, так і на технологію антагонізму. До речі, технологія антагонізму була не менш зручним засобом для політизації проблеми співіснування слов'янської й німецької культур, католицизму із православ'ям. Цю тему в тій чи іншій мірі зачіпали, досліджували, а інколи і розкручували «маховик взаємного протистояння» в XIX ст. – В. Ф. Тімковський, М. П. Погодін, Я. Коллар, В. Ганка, О. Ф. Гільфердінг, М. І. Костомаров, В. Богуславський, Ф. Енгельс, Л. Штур. Відповідно, для обґрунтування свого бачення змісту процесу відродження окремими теоретиками обиралися такі факти із історії і релігії, які могли б підкреслити негативні наслідки окатоличування західного слов'янства. При цьому подібний ідеологічний прийом у змісті національної боротьби варто вважати нетиповим для будителів – вихідців із слов'янського середовища. Швидше за все антагонізм стосовно протиріч між католицизмом і православ'ям у якості аргументу в змісті інтеграційної наднаціональної ідеї обирали теоретики слов'янофільського або російського панславізму, а не західні слов'янські будителі.

Розглядаючи процес становлення національної парадигми у західних слов'ян в контексті панславістичної ідеї, зазначимо, що саме «тяжіння до спільності» на тлі етнічного минулого, а останнє разом становить суть ідеї, було природним духовним

явищем, тому розвиток чеської, словацької, лужицької літературних мов протягом XIX ст. іманентно супроводжувався філософією спільності, яка в часи становлення націй оволоділа думками багатьох творчих особистостей на теренах германо-слов'янського простору. У той же час, на думку сучасної славістки О. О. Французової [Французова, 2006, с. 173–175], твердження про масштабність інтродукції західного слов'янського соціуму до змісту ідеології панславізму є певним перебільшенням. Однозначно можна говорити, що в середовищі західних слов'янських національних ідеологів спостерігалось прагнення до розмежування панславізму та русофільства.

Безпосередню оцінку концепцій Я. Коллара, П. Шафарика, Й. Юнгмана, Ф. Палацького, К. Гавлічека-Боровського, К. Кампеліка, Я. А. Смолера необхідно надавати із врахуванням ідеології, міжнародної і політичної ситуацій, в яких відбувалася інтерпретація наявних фактів. Пізніше такі дослідники словацького національного руху, як В. Матула, Р. Чмел, Р. Загора [Matula, 1972, Chmel, 2007, Загора, 2011], доводили, що лідери західного національного руху періоду становлення громадянського суспільства, і навіть словак Л. Штур, не раз публічно дистанціювалися від царофільського панславізму, хоча культурний панславізм все ж досить часто був для них опорним точковим поняттям в процесі власної ідентифікації та на шляху побудови національної ідеології [Загора, 2011, с. 122].

Як відомо, з моменту своєї появи панславізм як ідея одразу ж став об'єктом критики з боку низки австрійських і німецьких національних ідеологів і публіцистів, таких, як Л. Тун, Й. М. Тун, Й. Шлоссер, Ф. Шузелька. Історично відомо, що подібні процеси загострення ідеологічної конкуренції зазвичай супроводжувалися досить емоційним фоном, що часто приводило не тільки до відсутності об'єктивних суджень, але й до прийняття неоднозначних обмежувальних національні слов'янські прагнення рішень з боку німецьких урядів. Тому цілком не випадково, що Л. Штур у праці «Панславізм і наш край» із притаманним лише йому темпераментом патріота-максималіста так відгукнувся про практику негативного сприйняття офіційною австрійською владою культурного панславізму: «Хто прагнув облаштувати наші жалюгідні словацькі школи – панславіст; хто видав книгу для нашого забитого народу – панславіст; хто заснував для нас умови для життя – панславіст; хто просто наважився говорити про словацький народ – панславіст» [Matula, 1956, s. 379; s. 359–387]. Не в останню чергу причиною критичного ставлення до панславізму була наявність різноманітних ідейних напрямів і політичних відтінків у самому панславізмі, що актуалізує для нас завдання їх уніфікації. На нашу думку, найбільш раціональною класифікацією панславізму можна вважати виокремлення двох основних напрямів його розвитку – культурного і політичного.

У розрізі нашого дослідження для нас особливо цікавим буде такий тип політичного панславізму, як слов'янофільський або російський панславізм. Його прихильники припускали думку про можливість

об'єднання слов'янських народів навколо Росії. Як відомо, подібний варіант інтерпретації панславізму в тій або іншій мірі розглядався і Л. Штуром. Варто прокоментувати позицію словацького будителя рядками з його листа до невстановленої особи. В листі Л. Штур, незважаючи на імідж національного слов'янського патріота, критично висловлювався на адресу польських політиків, які втілювали в практику своєї національної програми ідею протистояння російській імперській експансії. «Ваш шлях, – писав словацький національний ідеолог, – не запозичений зі слов'янської ідеї, тому що ви з ким завгодно об'єднуєтесь, але об'єднуєтесь і в тому числі із нашими ворогами проти своїх братів» [Štúr, 1954, s. 195]. Проросійський панславізм як ідеологія в подальшому отримав свій концептуальний розвиток в рамках слов'янофільства, що, безумовно, було підставою для його багатолітньої критики з боку наступного покоління політиків, публіцистів і науковців. Наприклад, відомий американський дослідник націоналізму Ганс Кон дійшов висновку, за яким «панславізм був рухом за поширення влади Росії за допомогою включення інших слов'яномовних народів, навіть проти їх волі, у «Велику Росію», населення і економічні ресурси якої створили б достатню базу для світового панування Росії» [Кон, 1994, с. 89–91]. Поступово в історичній практиці з розвитком самої ідеї панславізму вона за своїм змістовим наповненням ставала все більш неоднорідною, а термін «панславізм» все більш розпливчастим і неоднозначним. Відповідно, незважаючи на генезис панславізму як наднаціональної ідеї, він так і не набув значення загальнослов'янської інтеграційної ідеології, не надбав форми загальнослов'янської свідомості, а являв собою лише набір різноманітних панславістських теорій і поглядів його прихильників.

Дещо підсумовуючи, зазначимо, що панславізм та спроба репродукувати на його тлі ідею загальнослов'янської свідомості ніколи не були виключно прогресивними факторами. Проти волі його фундаторів він все ж був приречений входити в суперечність з етнічною самосвідомістю, з інтересами кожного окремо взятого слов'янського народу і процесом його самовизначення. Отже, на певних етапах розвитку західних слов'янських народів загальнослов'янська свідомість не тільки не сприяла розвитку національної свідомості, але і перешкождала закріпленню національного принципу, будучи більш архаїчною, міфологізованою та заснованою на етнічних стереотипах, які є більш консервативними за своєю суттю.

Першими ідеологами панславізму як наднаціональної ідеї були не політики, а університетські наукові інтелектуали та представники мовно-літературної культурної сфери. При цьому, як свідчать факти, безпосередньо виключно поживним «інтелектуальним гумусом» для панславізму стало словацьке етнічне середовище. Визначаючи причини і обставини появи самої ідеї у словаків, О. Ф. Гільфердінг висловив таку думку: «...саме між угорськими слов'янами зародилася ідея панславізму: для них особливо був відчутним їх стан роз'єднаності і слабкості тому вони

гостро відчували потребу в союзі та єднанні» [Гильфердинг, 1880 с. 34]. У руслі сказаного додамо, що відомий європейський дослідник національної та етнічної проблематики Т. Камуселла дотримується думки [Kamusella, 2008, p. 539], що авторство змісту терміну «панславізм» і, відповідно, введення його в науковий обіг належить словацькому католицькому проповіднику Я. Геркелю. Останній в 1826 р. написав свою широко відому працю «Основи універсальної слов'янської мови». Я. Геркель, розглядаючи мовне питання, дійшов висновку, що процес відродження слов'янських народів потребує практики уніфікації їх мов у єдину загальнослов'янську мову. Безпосередньо він писав: «слов'янські народи виявляють справжнє прагнення до спільного слов'янського письма тому, всупереч роз'єднаності з'являється у всіх слов'ян прагнення до літературно-мовної єдності або істинний «панславізм» [Herkel, 2018, s. 3–4].

Факт такої прискіпливої уваги до мови з боку словацького будителя як до модусу словацького пробудження не варто розглядати лише як прояв наукової індивідуальності Я. Геркеля. Як відомо, на рубежі XVIII–XIX ст. мова як простий аспект комунікативного спілкування набувала статусу засобу національного розвитку. При цьому гносеологія лінгвістичного панславізму своїм корінням уходить в ідею культурної німецької нації. Остання, як відомо, прискорення процесу доцентровості своєї нації вибудовувала на уявленні про існування німецької ментальної і мовної спільності. Відповідно, подолання розрізненості слов'янських народів у будителів мало насамперед відбуватися на рівні колективної та індивідуальної свідомості, а головним проявом цього процесу повинна була стати слов'янська мова. З цього часу мова стає аргументом в доцентровій риторичній національних слов'янських ідеологів і об'єктом критики з боку їх європейських політичних опонентів. Безпосередньо панславізм як термін Я. Геркель поширював суто на лінгвістику і не включав у саму сутність терміну політичного змісту.

Цілком логічно до сказаного вище буде додати, що на практиці генезу ідеології панславізму, її приклади можна ще знайти у витоках культурної ідеології слов'янського відродження-пробудження. Згадаємо, що етнокультурна модернізація слов'янських спільнот починалася з фундаментальних етнічних цінностей, до яких, ми це вже неодноразово підкреслювали, будителі відносили мову, писемність, історію.

Втім, у плані генези і розвитку ідеї панславізму варто згадати і про факт формування науковцями-будителями єдиної історичної концепції слов'янського етногенезу. Справедливо нагадати, що П. Й. Шафарик один з перших серед європейських науковців відтворив картину загальної слов'янської етнографії «Слов'янський народопис» («Slovanský Narodopis») та історії «Слов'янські старожитності» («Slovanské starožitnosti»). Шафарикова ідея слов'янської загальності навіть стала підставою для О. М. Бодяньського у листі на адресу М. Погодіна написати: «Шафарик для мене – ціла академія всеслов'янства» [Письма к Погодину, 1884, с. 24]. Але П. Й. Шафарика, безумовно, варто віднести до числа

прихильників ідеї культурної слов'янської спільності, апологетів наукової панідеї, об'єктом якої є слов'янство, а не ідеї досягнення панславістичної політичної єдності. В той самий час П. Й. Шафарик [Удальцов, 1984, с. 66] був прихильником такої наднаціональної ідеї, як австрославізм, тобто поділяв теорію можливого об'єднання слов'ян у рамках Габсбурзької монархії за умови визнання їх автономних прав. Свої політичні переконання напередодні революції 1848 р. П. Й. Шафарик висловить в листі Ф. Палацькому: «Ми всі бажаємо залишатися конституційно австрійцями, національно – чехами, німцями і т.д., тими, ким реально є» [Освободительные движения, 1980, с. 394].

Такий варіант можливого вирішення слов'янського національного питання на тлі інтеграційної австрославістської ідеї почав набирати форми ідеологічної програми для цілої низки слов'янських будителів – Ф. Палацького, П. Й. Шафарика, Ф. Челаковського, Я. П. Йордана після придушення польського жовтневого повстання 1830 року і наступної російсько-польської війни 1830 – 1831 рр. У цьому зв'язку автор хотів би навести цитату П. Й. Шафарика. Її обрав для свого коментаря у «Нарисах з історії чеського відродження» В. А. Францев. Відомий російський славіст, філолог, історик літератури, фахівець з міжслов'янських літературних зв'язків обрав цитату з так званої «антиросійської сповіді» Шафарика. Останній, з огляду на охоронні зовнішньополітичні принципи Російської імперії, вважав за краще заявити: «Розкішні плоди розуму Батюшкова, Жуковського, Пушкіна й інших – квіти дилетантизму; сад, в якому вони виростили, – не слов'янський народ. Без політичного життя народи – нуль; на півночі народи – ніщо, вони рішуче ніхто, і навіть ще менше, ніж ніщо. Під 60 градусом ніколи не виникнуть слов'янські Афіни, тому що без свободи немає Афіни» [Францев, 1902, с. 165–166]. Відповідно, якщо на початку століття «русифільство» було певним змістовим компонентом у сприйнятті ідеї слов'янської взаємності, то після розгрому російськими військами на чолі з генералом Паскевичем польського повстання 1830 – 1831 рр. концепція «русифільства» в ідеології наднаціональної єдності стає менш привабливою ідеєю для західних слов'янських діячів. Саме «русифільство» починає втрачати свою політичну наднаціональну складову, а в ідеї єдності переважно залишається концепція «наукового русифільства». В той самий час русифільство все частіше починає ототожнюватися із панславізмом, що спонукає західних слов'янських ідеологів поступово дистанціюватися від останнього. Для прикладу також наведемо висловлювання Я. Малого. Він після того, як Й. М. Тун звинуватив чехів у русифільстві, написав, що думки «благородного графа» «як мінімум свідчать про повне незнання як прагнень, так само і потреб» чеського народу, а тому звинувачення чехів у русифільстві можна «характеризувати як злісну вигадку» [Malý, 1845, s. 7]. Схожу позицію ми знаходимо і у Челаковського. У листі, датованому травнем 1843 р., зустрічається таке висловлювання: «Про цей панславізм, названий примарою, починають говорити

вже німці, французи і англійці: що ж, ця дурість заразна! Хто з нас насправді вірить у це? Наша політика не може бути іншою, ніж всім своїм серцем стояти за австрійську владу; хоча вона досі й не виконала всіх наших вимог» [Heidler, 1920, s. 140].

Можна припустити, що з цього часу словацькі та чеські патріоти часів відродження-пробудження протиставили царофільському панславізму і політичному русофільству ідею створення федерації на тлі етнічної спільності австрійських слов'ян. Не випадково, що сам П. Й. Шафарик у цей час досить критично відгукується про європейську політику імперського політичного режиму Миколи I: «Велич, якій ми усі висловлюємо здивування, являє собою насправді жажливий військовий деспотизм» [Шафарик, 1902, с. 165].

Як ми зауважили вище, формування активного змісту ідеї політичного панславізму пов'язують із творчою діяльністю словацького будителя Л. Штура. Парадоксальність цього ідейного напрямку на тлі відродження-пробудження західного слов'янства проявилася у тому, що його витoki лежали в слов'янському романтизмі, який був привнесений у слов'янське суспільство переважно із сусідньої Німеччини (Й. Г. Гердер, К. Г. Антон, Й. Г. Шлецер, Й. К. Аделунг, Ю. А. Ремер), стимулювався бюрократичною і науковою елітою Росії і при цьому майже одночасно набрав змісту угорсько-германської фобії. Останнє твердження потребує певного роз'яснення. На нашу думку, міжнародна конкуренція була для слов'янства іманентною складовою його розвитку. Тому мадяризацію і германізацію західних слов'ян варто розглядати як мотив для зростання їх національної активності й стимул до розширення панідеї.

Фактично, своє кінцеве оформлення штурівський панславізм отримав у трактаті «Слов'янство і світ майбутнього. Послання слов'янам з берегів Дуню». З огляду на те, що хронологічно трактат з'явився в 1851 р., одразу ж після завершення революції 1848 – 1849 рр., ми вважаємо за доцільне включити штурівську працю у наше дослідження. Додамо, що до кінця залишаються незрозумілими причини, які спонукали Л. Штура до написання трактату. В той самий час варто нагадати, що за неповні три роки до появи праці «Слов'янство і світ майбутнього» словацький будитель, будучи делегатом Празького конгресу, не висловлював русофільських думок та не проголошував гасел про необхідність об'єднання всіх слов'янських народів під скіпетром Російської імперії.

Відповідно, загальні риси наднаціональної концепції словацького будителя зводилися до думки про існування тенденції, за якою статус Росії як найбільшої слов'янської держави дозволяє припустити можливість побудувати на федеративних засадах оновлену загальнослов'янську монархію. У своєму трактаті Л. Штур виклав поетапну програму досягнення наднаціональної слов'янської інтеграції. Спочатку передбачалося утворення федерації слов'янських держав. У той же час в межах Австрійської імперії західне і південне слов'янство мало би поступово перетворитися на рушійну силу якісних національних змін у самій імперії.

Завершальною стадією масштабного наднаціонального інтеграційного процесу мало би стати приєднання слов'янства до Росії [10, с. 133].

Зазначимо однак, що проект утворення слов'янської федеративної і республіканської держави сам Л. Штур вважав нереальною мрією, тому що практичний бік проекту «з самого його початку, – писав словацький національний ідеолог, – вимагав викреслити царську Росію і ті племена, які або вже увійшли до її складу, або визнали за міжнародним правом факт її заступництва» [Штур, 1867, с. 119]. За таким сценарієм на практиці до складу нової слов'янської федерації могли би увійти лише слов'янські піддані Габсбурзької корони, що в кінцевому рахунку «вихоласувало» саму штурівську ідею наднаціональної всеслов'янської інтеграції. Відповідно, розвиває далі свою думку Л. Штур, перед Росією на шляху досягнення нею статусу лідера слов'янського світу стоїть завдання здійснити зовнішньополітичні і внутрішньополітичні трансформації. Насамперед, Східна імперія, розвиває свою думку Л. Штур, має знищити кріпосне право, «зловісну таємну поліцію» і назавжди відмовитися від таких зовнішньополітичних союзів, які «лише підготовуються заради збереження вже падаючих, а також безпорадних династій і престолів» [Штур, 1867, с. 163–164]. Такі радикальні суспільно-політичні реформи, на думку словацького будителя, дозволили б не тільки підтримати етнонаціональну ідентичність кожного слов'янського племені, але також були б умовою для розширення міжслов'янської інтеграції.

Як відомо, у передреволюційні роки перед імперією Габсбургів стояло головне завдання загального характеру – збереження старої політичної системи і того специфічного для Австрійської монархії вирішення національної проблеми, що відрізняло її від інших держав. Як пізніше констатував відомий російський славіст, за походженням чех Й. Й. Первольф, системні протиріччя та революційні настрої призвели до того, що «сама Австрія похитнулася, при цьому національне питання, яке назрівало протягом кількох десятиліть, з усією силою вирвалось назовні: ідея народності стала найголовнішим питанням для нової Австрії» [Первольф, 1879, с. 491]. Відповідно, імперія вже не могла спиратися лише на традиційну феодальну систему васалітету з його наднаціональним принципом. На цьому політичному фоні виник інший наднаціональний інтеграційний задум, зміст якого також вписується в формат поняття панідеї – австрославізм. Останній, по-перше, був ідеєю наднаціонального слов'янського об'єднання, певною формою ідеологічного компромісу між імперським центром і окремими представниками національної західної слов'янської еліти – такими, як, К. Гавлічек-Боровський, Ф. Палацький, Я. П. Йордан. Наступне: намагаючись протистояти фактам популяризації політичного панславізму, чеські національні ідеологи були змушені шукати альтернативні шляхи для інтеграції інтересів Австрії та австрійських слов'ян, що знайшло своє відображення в концепції австрославізму. При цьому, як би це парадоксально не звучало, але причиною появи австрославізму можна

вважати існування царофільського панславізму. Можна припустити, що саме після поїздки до Російської імперії К. Гавлічек-Боровський відмовився від царофільського панславізму, а на його тлі розробив новий варіант більш дрібного панславізму – середньоевропейського. З огляду на сказане додамо, що відомий чеський історик, політичний діяч Ф. Палацький та публіцист К. Гавлічек-Боровський намагалися обґрунтувати парадигму чеського національного розвитку не з огляду абстрактної лінгвістичної панідеї всеслов'янства, а враховуючи історико-політичну специфіку окремих слов'янських народів Австрійської монархії. Тому Ф. Палацький розробив план перебудови Австрійської імперії за умови збереження влади династії Габсбургів. Сама ідея була запропонована їй автором віденському парламенту в 1848 році. Згідно із цим планом, слов'янські народи повинні були отримати автономію і вже у якості повноправних членів федерації протистояти панрусизму і пангерманізму. Ідеологи австрославізму відстоювали ідею рівноправності народів Австрії, але не припускали можливості утворення самостійних слов'янських держав, оскільки вважали, що малим слов'янським народам наодинці не під силу протистояти великим сусіднім народам – німцям, росіянам, угорцям, туркам. Таким чином, австрославізм як наднаціональна слов'янська інтеграційна ідея обмежувався рамками федералізму австрійських слов'ян. При цьому активна зовнішня слов'янська політика Східної імперії розглядалася австрославістами як потенційна загроза національній і культурній незалежності малих слов'янських народів.

Отже, як ми зазначали вище, еволюція національної програми К. Гавлічека-Боровського була пов'язана з розвитком ліберального австрославізму. Складовою частиною останнього стали елементи середньоевропейського панславізму, спрямованого виключно на інтеграцію австрійських слов'ян. Саме тому у 1848 р. чеський ідеолог писав: «У австрійській державі ми всі разом. Австрійська монархія разом об'єднала велике число народів і ми повинні триматися цього союзу» [Кліма, 1974, с. 60–68]. При цьому, вважає чеський австрославіст, слов'янські народи, що входили до складу імперії Габсбургів, були не менше зацікавлені в збереженні монархічного ладу, ніж сама Австрія. Як ми бачимо, навіть у цей складний період політичної радикалізації його концепція австрославізму включала до свого змісту програму наднаціонального політичного об'єднання слов'ян.

Таким чином, К. Гавлічек-Боровський як національний чеський ідеолог по-перше, панславізм сприймає, по суті, як фактор національної політики і європейської дипломатії в цілому, і, по-друге, він досить далекий від визнання ідеї всеслов'янського об'єднання. При цьому після революції 1848 – 1849 рр. він ще більш демонстративно дистанціюється від панславізму та асоціює його із зовнішньополітичним інтересом царської Росії.

З огляду на сказане, цілком логічно припустити, що західнослов'янські будителі напевно все ж усвідомлювали суперечливість, вагомість і місце слов'яно-російського компонента в змісті проекту своїх національно-культурних прагнень. Хоча в той же

час вони не заперечували «посередницьких» послуг російського «образу» і наднаціональної панславістичної ідеї, що вони інколи опосередковано все ж використовували у якості «важеля тиску» на свій уряд. Подібні дії, прояви взаємозв'язку зазвичай супроводжувалися досить емоційним фоном і досить часто призводили до появи суб'єктивних та упереджених суджень. Зазначимо однак, що політичну позицію, в якій була відсутня об'єктивність в оцінці панславізму, на нашу думку, можна також зрозуміти. На етапі націотворення та в період високої міжнаціональної конкуренції благородна мета захисту власної етнічності, збереження і розвитку своєї культури і мови виправдовувала пропагандистські засоби їх досягнення. Відповідно, наша спроба реально визначити силу впливу панславістичної ідеї на процес становлення національної парадигми у західних слов'ян актуалізує необхідність з'ясувати вплив російського контексту на зміст цього процесу.

Проросійський панславізм як ідеологія в подальшому отримав свій концептуальний розвиток в рамках слов'янофільства, що, безумовно, було підставою для його багатолітньої критики з боку наступного покоління політиків, публіцистів і науковців. Наприклад, відомий американський дослідник націоналізму Ганс Кон дійшов висновку, за яким «панславізм ... був рухом за поширення влади Росії за допомогою включення інших слов'яномовних народів, навіть проти їх волі, у «Велику Росію», населення і економічні ресурси якої створили б достатню базу для світового панування Росії» [Кон, 1994, с. 89–91]. Поступово в історичній практиці з розвитком самої ідеї панславізму вона за своїм змістовим наповненням ставала все більш неоднорідною, а термін «панславізм» все більш розпливчастим і неоднозначним. Відповідно, незважаючи на генезис панславізму як наднаціональної ідеї, він так і не набув значення загальнослов'янської інтеграційної ідеології, не надбав форми загальнослов'янської свідомості, а являв собою лише набір різноманітних панславістських теорій і поглядів його прихильників.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що панславізм та спроба репродукувати на його тлі ідею загально-слов'янської свідомості ніколи не були виключно прогресивними факторами. Проти волі його фундаторів він все ж був приречений входити в суперечність з етнічною самосвідомістю, з інтересами кожного окремо взятого слов'янського народу і процесом його самовизначення. Отже, на певних етапах розвитку західних слов'янських народів загальнослов'янська свідомість не тільки не сприяла розвитку національної свідомості, але і перешкождала закріпленню національного принципу, будучи більш архаїчною, міфологізованою та заснованою на етнічних стереотипах, які є більш консервативними за своєю суттю.

В процесі слов'янського націотворення виділилося і сформувалося нове інтелектуальне ядро, яке в умовах тиску з боку активних німецьких і угорських національних прагнень розпочало творення власної еволюційної політичної програми. В той же час варто визнати, що слов'янство Центральної Європи, в XIX

ст. визначили досить скромну мету свого руху – визнання їхньої мови, історії і національної своєрідності. Можна стверджувати, що перераховані складові стимулювали у певної частини суспільства появу національної ідеології, а в подальшому і її пропаганду. При цьому, як ми вже відзначали вище, певним ідеологічним атрибутом на шляху еволюції слов'янських народів до зрілої нації була панідея, одним із символів якої виступила слов'янська Росія. Водночас, специфікою російського панславізму стало те, що він розвивався в Східній імперії в руслі формування російської національної ідеї. Відповідно Росія на європейському геополітичному полі намагалася підтримувати свій всеслов'янський статус, що, безперечно, ставало дискусійним матеріалом не тільки для пангерманістів, австрофілів, але й для ліберальних та консервативних ідеологів наднаціонального австрославізму.

Як нам здається, відносно присутності ідеї русофільства і царофільства в змісті національних ідеологій західних слов'ян і їх критики варто зазначити наступне: актуалізація самих ідей в першій половині XIX ст., подальша їх політична інтерпретація досить часто ставали наслідком надуманих та привнесених теоретико-ідеологічних проєктів. Їх варто вважати як іманентною частиною у змісті ідеології національних слов'янських рухів, так й ідеями, що привносилися до слов'янських народів та стимулювалися ззовні.

З огляду на сказане, цілком логічно припустити, що західнослов'янські інтелектуали напевно все ж усвідомлювали суперечливість, вагомість і місце слов'яно-російського компонента в змісті проєкту своїх національно-культурних прагнень. Хоча в той же час вони не заперечували «посередницьких» послуг російського «образу» і наднаціональної панславістичної ідеї, що вони інколи опосередковано все ж використовували у якості «важеля тиску» на свій уряд. Подібні дії, прояви взаємозв'язку зазвичай супроводжувалися досить емоційним фоном і досить часто призводили до появи суб'єктивних та упереджених суджень. Зазначимо однак, що політичну позицію, в якій була відсутня об'єктивність в оцінці панславізму, на нашу думку, можна також зрозуміти. На етапі націотворення та в період високої

міжнаціональної конкуренції благородна мета захисту власної етнічності, збереження і розвитку своєї культури і мови виправдовувала пропагандистські засоби їх досягнення.

Отже, можна констатувати, що в суспільно-політичній думці західного слов'янства на тлі національного відродження відбувався складний процес формування парадигми національного вибору. Не в останню чергу його зміст лежав у площині цивілізаційного вибору, що і стало однією з причин появи наднаціональних інтеграційних ідей. Панславізм як ідеологія з'явився під впливом європейських національно-політичних процесів на основі літературно-наукових взаємин у першій половині XIX ст. У процесі становлення ідеї можна виділити кілька етапів її розвитку. Насамперед, фаза становлення концепції слов'янської спільності відноситься до початку XIX ст. У цей час у західних слов'янських народів при формуванні національної самосвідомості актуалізувалася ідея слов'янської мовно-культурної близькості, що, відповідно, привело до мовно-літературного рефрену в змісті їх національних ідеологій. В той самий час для багатьох національних діячів ідея філологічного зближення слов'ян переросла в концепцію «культурного панславізму». На етапі активізації в 30-х – 40-х рр. XIX ст. культурно-національних прагнень західних слов'янських народів європейська політика Російської імперії була однією з причин політизації ідеї панславізму. Отже справедливим буде визнати, що формування і еволюція панслов'янської ідеології в Росії проходили під пильним наглядом з боку царського уряду, а сам її зміст дещо співвідносився із зовнішньополітичним інтересом Петербурга. Поступово ідея панславізму отримувала у сучасників найрізноманітніші інтерпретації – від русофільства до державного або царофільського панславізму, а в період «Весни народів» і демократичного панславізму. Намагаючись протистояти популяризації політичного панславізму, західні національні ідеологи були змушені шукати альтернативні шляхи для інтеграції доцентрових інтересів австрійських слов'ян, що знайшло своє відображення в іншій наднаціональній концепції австрославізму.

Список використаних джерел

- Herkel, J., 2018. *Elementa universalis linguae Slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis sufflata*. [Online]. Доступно: https://openlibrary.org/books/OL2493084M/Elementa_universalis_linguae_Slavicae_e_vivis_dialectis_eruta_et_sanis_logicae_principiis_sufflata (дата звернення: 15.08.2020).
- Heidler, Jan, 1920. *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*. V Praze, Nakl. Matice české, 220 s. [Online]. Доступно: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/48502c34-187e-44fd-b4d9-b65d14a86997> (дата звернення: 10.09.2020).
- Kamusella, T., 2008. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Springer, 1140 p. [Online]. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/311296023_The_Politics_of_Language_and_Nationalism_in_Modern_Central_Europe (дата звернення: 10.09.2020).
- Klíma, Arnošt, 1974. *Revoluce 1848 v českých zemích*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 231 s.
- Matula, V., 1956. Eudovít Stúr. Stúr a Slovanstvo. Život a dielo 1815 – 1856, *Zborník materiálův z konferencie Historického ústavu Slovenskej akademie vied*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, s. 359–388.
- Matula, Vladimír, 1972. M. F. Rajevskij a slovensko-ruské vzťahy v 40. – 80. rokoch 19. Storočia. *Ceskoslovenské přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistu*, Praha, zv. 2, s. 375–385.
- Maly, Jakub, 1845. *Worte eines Cechen veranlasst durch die graf Jos. Math. v. Tunsche Broschüre: Der Slawismus in Böhmen*, Leipzig, 25 s.
- Moritsch, Andreas, 1996. *Der Austroslavismus: ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Böhlau Verlag Wien, 210 s. [Online]. Доступно: <https://books.google.com.ua/books?id=RQeFIN4RHt8C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 10.09.2020).
- Šťastný, Vladislav, 1968. *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, Praha: Melantrich, 500 s.

- Štúr, Ludevít, 1954. *Listy L'udovíta Štúra*. Vyd. J. Ambrus, Bratislava: Vyd. Slov. Akad. Vied, II, s. 19–196; 456–459.
- Štúr, L'udovít, 2007. *Dielo – L'udovít Štúr*, Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 669 s.
- Антясов, М., 1981. *Панамериканизм: идеология и политика: монография*, Москва, 293 с.
- Гильфердинг, А., 1868. Славянские народы в Австрии и Турции, *Статьи по современным вопросам славянским: монография*, Санкт-Петербург, т. 2, с. 12–113.
- Гильфердинг, А., 1980. Венгрия и славяне, *Русская беседа*, кн. 20, с. 1–42.
- Загора, Роман, 2011. Идеолог словацкого национального возрождения Людовит Штур и представители российских общественных и научных кругов в 1830-х первой половине 1850-х гг. *Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербург*, 161 с.
- Кулаковский, П., 1894. *Иллиризм. Исследование по истории хорватской литературы периода Возрождения: монография*, Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 411 с.
- Колейка, Й., 1964. *Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках: монография*, Praha, 264 с.
- Кон, Г., 1994. Национализм: его смысл и история, *Проблемы Восточной Европы*, Вашингтон, № 41–42, с. 88–169. [Online]. Доступно: Режим доступа. <https://m.traditio.wiki/holmogorov/library/k/kohn/index.htm> (дата звернення: 05.11.2020).
- О положении православия и унии в австрийских владениях. Секретно, *Российский государственный исторический архив Санкт-Петербург*, ф. 797, оп. 8, ед. хр. 24170.
- Освободительные движения народов Австрийской империи: Возникновение и развитие. Конец XVIII в. – 1849 г.*, 1980. Фрейдзон В. И. (отв. ред.), Москва: Наука, 610 с.
- Первольф, И., 1879. Австрийские славяне в 1848 – 1849 гг., *Вестник Европы*, кн. 4, с. 477–536.
- Погодин, М., 1884. Письма к Погодину из славянских земель (1835 – 1875), *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете*, кн. 3, с. 1–26.
- Семевский, В., 1907. Н. И. Гулак. *Галерея Шлиссельбургских узников, Санкт-Петербург*, ч. I, 298 с.
- Статут Кирило-Мефодіївського товариства 1845 – кінець 1846 р., 1990, *Кирило-Мефодіївське товариство: у 3-х томах*, Київ: Наук. думка, т. I, 544 с.
- Удальцов, И., Фрейдзон, В., 1984. *Историография чешского национального возрождения: новейшие чехословацкие и советские исследования, 1950 – 1980 гг.: монография*, Москва: Наука, 301 с.
- Францев, В., 1902. *Очерки по истории чешского возрождения: монография*, Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 472 с.
- Французова, О., 2006. Политический панславизм и идеи всеславянства в Чехии в первой половине XIX в. *Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва*, 206 с.
- Штур, Л., 1867. *Славянство и мир будущего. Послание славянам с берегов Дуная: монография*, Москва: В унив. тип. (Катков и Ко), 199 с.
- Шафарик П. Й. – Коллару Я. Письмо. 18.01.1831. 1902, *Францев В. А. Очерки по истории чешского возрождения. Русско-чешские святы конца XVIII и первой половины XIX столетия: монография*, Варшава. с. 165–166.

References

- Antyasov, M., 1981. *Panamerikanizm: ideologiya i politika: monografiya* [Pan-Americanism: ideology and politics: monograph], Moskva, 293 s. (in Russian).
- Francev, V., 1902. *Ocherki po istorii cheshskogo vrozozhdeniya* [Essays on the history of the Czech Renaissance]: *monografiya*, Varshava: Tip. Varshavskogo uchebnogo okruga, 472 s. (in Russian).
- Francuzova, O., 2006. Politicheskiy panslavizm i idei vseslavyanstva v Chexii v pervoj polovine XIX v. [Political Pan-Slavism and the Ideas of Pan-Slavism in Bohemia in the First Half of the 19th Century], *Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Moskva*, 206 s. (in Russian).
- Gilferding, A., 1868. Slavyanskije narody v Avstrii i Turcii [Slavic peoples in Austria and Turkey], *Stat'i po sovremennym voprosam slavyanskim: monografiya*, Sankt-Peterburg, t. 2, s. 12–113. (in Russian).
- Gilferding, A., 1980. Vengriya i slavyane [Hungary and the Slavs], *Russkaya beseda*, kn. 20, s.1–42. (in Russian).
- Heidler, Jan, 1920. *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*. V Praze, Nakl. Matice české, 220 s. [Online]. Доступно: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/48502c34-187e-44fd-b4d9-b65d14a86997> (дата звернення: 10. 09. 2020). (in Czech).
- Herkel, J., 2018. *Elementa universalis linguae Slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis sufflata*. [Online]. Доступно: https://openlibrary.org/books/OL2493084M/Elementa_universalis_linguae_Slavicae_e_vivis_dialectis_eruta_et_sanis_logicae_principiis_sufflata (дата звернення: 15. 08. 2020). (in English).
- Kamusella, T., 2008. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Springer, 1140 p. [Online]. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/311296023_The_Politics_of_Language_and_Nationalism_in_Modern_Central_Europe (дата звернення: 10. 09. 2020). (in English).
- Klíma, Arnošt, 1974. *Revoluce 1848 v českých zemích*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 231 s. (in Czech).
- Kolejka, J. 1964. *Slavyanskije programy i ideya slavyanskoj solidarnosti v XIX i XX vekah* [Slavic programs and the idea of Slavic solidarity in the 19th and 20th centuries]: *monografiya*, Praha, 264 s. (in Russian).
- Kon, G., 1994. Nacionalizm: ego smysl i istoriya [Nationalism: its meaning and history], *Problemy Vostochnoj Evropy, Vashington*, № 41–42, s. 88–169. [Online]. Dostupno: Rezhim dostupa. <https://m.traditio.wiki/holmogorov/library/k/kohn/index.htm> (data zvernennya: 05.11.2020). (in Russian).
- Kulakovskij, P., 1894. *Illirizm. Issledovanie po istorii horvatskoj literatury perioda Vozrozhdeniya* [Illyrism. Study on the history of Croatian literature during the Renaissance]: *monografiya*, Varshava: Tipografiya Varshavskogo uchebnogo okruga, 411 s. (in Russian).
- Maly, Jakob, 1845. *Worte eines Cechen veranlasst durch die graf Jos.Math. v.Tunsche Broschüre: Der Slawismus in Böhmen*, Leipzig, 25 s. (in German).
- Matula, V., 1956. Eudovít Štúr. Štúr a Slovanstvo. Život a dielo 1815–1856, *Zborník materiálov z konferencie Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 359–388. (in Slovak).
- Matula, Vladimír, 1972. M.F. Rajevskij a slovensko-ruské vzťahy v 40.–80. rokoch 19. Storočia. *Ceskoslovenské přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistu*, Praha, zv. 2, s. 375–385. (in Czech).

Moritsch, Andreas, 1996. *Der Austroslavismus: ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Böhlau Verlag Wien, 210 s. [Online]. Доступно: <https://books.google.com.ua/books?id=RQeFIN4RHt8C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 10. 09. 2020). (in German).

O položnenii pravoslaviya i unii v avstrijskih vladenyah. Sekretno [On the position of Orthodoxy and union in the Austrian possessions. Secret], *Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv Sankt-Peterburg*, f. 797, op. 8, ed. hr. 24170. (in Russian).

Osvoboditel'nye dvizheniya narodov Avstrijskoj imperii: Vozniknovenie i razvitie. Konec XVIII v. – 1849 g. [Liberation Movements of the Peoples of the Austrian Empire: Origins and Development. End of the 18th century – 1849], 1980. Frejdzon V. I. (otv.red.), Moskva: «Nauka», 610 s. (in Russian).

Pervolf, I., 1879. Avstrijskie slavyane v 1848 – 1849 gg. [Austrian Slavs in 1848 – 1849], *Vestnik Evropy*, kn. 4, s. 477–536. (in Russian).

Pogodin, M., 1884. Pisma k Pogodinu iz slavyanskij zemel (1835 – 1875) [Letters to Pogodin from the Slavic lands (1835 – 1875)], *Chteniya v Imperatorskom Obshchestve Istorii i Drevnostej Rossijskij pri Moskovskom Universitete*, kn. 3, s. 1–26. (in Russian).

Semevskij, V., 1907. N. I. Gulak. *Galereya Shlisselburgskijh uznikov* [N. I. Gulak. Gallery of Shlisselburg Prisoners], *Sankt-Peterburg*, ch. I, 298 s. (in Russian).

Shafarik P. J. – Kollaru YA. Pismo. 18.01.1831 [Shafarik P.Y. - Kollar J. Letter. 01/18/1831], 1902. *Francev V. A. Ocherki po istorii cheshskogo vozrozhdeniya. Russko-cheshskie svyati konca XVIII i pervoj poloviny XIX stoletiya: monografiya, Varshava*. s. 165–166. (in Russian).

Shtur, L., 1867. *Slavyanstvo i mir budushchego. Poslanie slavyanam s beregov Dunaya* [Slavism and the world of the future. Message to the Slavs from the banks of the Danube]: *monografiya*, Moskva: V univ. tip. (Katkov i Ko), 199 s. (in Russian).

Šťastný, Vladislav, 1968. *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, Praha: Melantrich, 500 s. (in Czech).

Statut Kirilo-Mefodiïvskogo tovaristva 1845 – konec 1846 r. [Statute of the Cyril and Methodius Society 1845 - end of 1846], 1990, *Kirilo-Mefodiïvske tovaristvo: u 3-h tomah*, Kiïv: Nauk. dumka, t. I, 544 s. (in Russian).

Štúr, L'udovit, 2007. *Dielo – L'udovit Štúr*, Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 669 s. (in Slovak).

Štúr, Ludevit, 1954. *Listy L'udovita Štúra*. Vyd. J. Ambrus, Bratislava: Vyd. Slov. Akad. Vied, II, s. 19–196; 456–459. (in Slovak).

Udalcov I., Frejdzon V., 1984. *Istoriografiya cheshskogo nacionalnogo vozrozhdeniya: novejschie chekhoslovackie i sovsietkie issledovaniya, 1950 – 1980 gg.* [Historiography of the Czech National Revival: Recent Czechoslovak and Soviet Studies, 1950 – 1980]: *monografiya*, Moskva: Nauka, 301 s. (in Russian).

Zagora, Roman, 2011. *Ideolog slovackogo nacionalnogo vozrozhdeniya Lyudovit Shtur i predstaviteli rossijskijh obshchestvennyh i nauchnyh krugov v 1830-h pervoj polovine 1850-h gg.* [The ideologist of the Slovak national revival Ludovit Stur and representatives of Russian social and scientific circles in the 1830s and the first half of the 1850s.], *Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskijh nauk, Sankt-Peterburg*, 161 s. (in Russian).

SUMMARY

INTEGRATION IDEOLOGY IN THE PEOPLE IN CENTRAL EUROPE

Evgen Bevzyuk

dr hab., Professor of the Department of International Studios and Suspension Communities,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

To achieve the primary goal of the research, the author has considered it to be necessary to solve a number of the following tasks: to scientifically, logically, argumentatively, and coherently lay out specifics of the process of Slavic national ideology formation and reveal its main features. The national-patriotic mood was not limited merely by the demand for cultural reforms by the beginning of the revolution. It gradually transformed into the context of new political and socio-economic ideas. At the same time, in the meaning of the national paradigm of the Slavic National Movement, the idea of its moderation or passive opposition actualized drastically. In general, the national paradigm was a specific mixture of political ideas. Political freedom – democracy, social and personal guarantees – took a somewhat secondary place, the struggle for national justice with its moral and cultural principles became dominant. On the eve of the 1848 revolution, western Slavs were involved in modernizing their national ideology. Although this process was an all-European phenomenon and large ethnic units were undergoing self-determination, the spiritual renaissance of the western Slavs had specific regional and ethnic characteristics, thus attracting the political attention of the governments of great empires – the Austrian and the Russian. For Russia, the biggest Slavonic country, the idea of the general Slavonic ethnic unity and the Pan-Slavistic ideology had scientific character and served as a factor of geopolitical interest. Gradually, the idea of Pan-Slavism received a variety of interpretations - from Russophilism to state or tsarophilic Pan-Slavism, and during the «Spring of Nations» and democratic Pan-Slavism. In an attempt to oppose the popularization of political Pan-Slavism, Western national ideologues were forced to look for alternative ways to integrate the centripetal interests of the Austrian Slavs, which was reflected in another supranational conception of Austro-Slavicism.

Keywords: nation, national culture, ideology, empire, Pan-Slavism, idea, democracy, freedom, national ideology, region, ethnos, Russia, Europe, Slavs, foreign policy, geopolitics.